

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Голікова Олександра Сергійовича на тему «Фабрикація порядку. Знання в конституюванні соціального», поданої до спеціалізованої вченої ради Д.64.051.15 Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 –теорія та історія соціології.

Актуальність обраної теми дисертації. Актуальність теми дисертаційного дослідження О.С.Голікова не може викликати у сучасних соціологів жодного сумніву, оскільки, оцінюючи зміст наукових тенденцій кінця ХХ та початку ХХІ століття, пов'язаних із науковим вивченням специфіки когнітивних та епістемологічних засад новітнього соціологічного теоретизування, стає очевидним, що об'єктом фундаментальних та прикладних соціологічних досліджень постають не лише складні взаємообумовлені суперечності основоположних онтологічних процесів організації суспільного життя – соціальної інтеграції, соціалізації та культурної репродукції, але й специфічний комплекс соціальних детермінант ресурсного розвитку суспільних систем аграрного, індустріального та постіндустріального типу, які співіснують в глобальному просторі різноманітних взаємодій та комунікацій.

Загальна інноваційна спрямованість даної дисертаційної праці, текст якої викладено у одноосібній науковій монографії обсягом 34,35 д.а. (592с.) полягає в з'ясуванні конститутивної ролі та інструментальних функцій соціального знання як одного із провідних ресурсних джерел технологічного та соціального розвитку людської цивілізації. Вочевидь, що в умовах зростаючого впливу новітніх тенденцій глобалізації, віртуалізації та індивідуалізації суспільного життя постійно формуються різноманітні картини «незнайомого соціального», які суттєво змінюють як зміст соціального порядку різних суспільств, так і способи та форми соціального функціонування буденних, ціннісно-нормативних (морально-етичних, релігійних, політико-правових) та наукових систем знань.

Слід підкреслити, що в дисертації дається ґрунтовний аналіз даної обставини на основі ретельного вивчення значного числа наукових праць

закордонних та вітчизняних вчених-суспільствознавців. Автор справедливо констатує, що, в сучасному світі знання стають атрибутивною коекзистенціальною складовою та специфічним онтологічним маркером процесу ідентифікації сутності та проявів соціального. Водночас, у дисертації підкреслюється, концептуальна обмеженість поширеного феноменологічного визначення знання як очевидної та прийнятної для певного суб'єкта раціональної рефлексії усвідомлених ним смислових підстав своїх реальних та можливих соціальних дій. «У «мінливому», «глобальному», «проблематичному», «інформаційному» світі простіше за все, дійсно, зрозуміти своє себе та своє місце крізь призму практично освоєного знання та знаннево конституційованої практики. Однак соціологи вже не раз виявляли, що таке визначення і самовизначення є відірваним від включеності агента до соціального» (с.22). Така «відірваність», як відомо, значною мірою обумовлюється недоступністю для переважної більшості людей до певного дефіцитарного типу знань як культурного капіталу – саме як чинника утвердження меритократичного профілю соціальної структури та соціального порядку суспільств постіндустріального типу.

Автор наголошує, що в сучасних суспільствах інтенсифікуються процеси створення та поширення, тобто фабрикації, різних типів знань. Варто зазначити, що у дисертації поняття «фабрикація» означає певний порядок створення та поширення різних знань як суперечливих чинників *конституювання соціального* в значенні усталеної системи спільних дій та поточних практик взаємодій та комунікацій індивідуальних та колективних суб'єктів суспільного життя. Дисертант, як нам здається, цілком виправдано надає цьому поняттю певного категоріального значення і вважає доцільним використати його при формулюванні теми свого дослідження.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами та темами. Позитивною рисою дисертації є зв'язок її змісту з трьома держбюджетними темами, розробка яких велась з 2000 по 2018 рр. на кафедрі соціології Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна під науковим

керівництвом д.соц., проф. Л.Г.Сокурянської та д.соц н. доц О.О.Мусієздова (номери держреєстрації: 01100U003309; 01081U001142; 0110U001436).

Ступінь обґрунтованості наукових положень дисертації, їх достовірності й новизни. Доцільно визнати, що у дисертації О.С.Голікова запропонована оригінальна дослідницька стратегія інтегрального теоретичного синтезу в соціології, яка спрямована на розробку інноваційної соціологічної концепції, яка по своїм пізнавальним можливостям дозволяє здійснити опис та пояснення динамічних, функціональних і дисфункціональних характеристик багатоманітних організаційних форм суспільного життя людей як учасників соціальних процесів в категоріях їх знання щодо змісту та перспектив розвитку даних процесів. Саме тому, як аргументує автор, «наукова проблема, яка вирішується в роботі, пов'язана з необхідністю розробки соціологічної концепції знаннєвих засад, структур та вимірів соціального»(с.26). Важливо зазначити, що наукова розробка даної концепції є реально можливою в форматі докторської дисертації з врахування пізнавальної специфіки інтерсоцієтального (глобального), макро-, мезо- та мікрорівня соціологічного знання.

Усвідомлення дисертантом зазначених обставин, загалом позитивно сприяло виокремленню оригінального соціологічного контексту наукової розробки обраної теми. У дисертації дані чіткі визначення мети та дослідницьких завдань, об'єкта та предмета дослідження (с.26-27). У тексті автореферату дисертації автором надана змістовна аргументація щодо методів дослідження та змісту наукової новизни одержаних результатів (с.6-11). Структура дисертаційної роботи, на нашу думку, сприяє продуктивному вирішенню поставлених завдань.

Загалом зміст дисертаційної роботи, досить переконливо засвідчує про те, що реалізована у чотирьох розділах праці (с.30-522) авторська дослідницька стратегія є конструктивною та цілком продуктивною в суто науковому плані, оскільки вона призводить до формулювання низки значущих узагальнень та висновків, котрі містять наукову новизну (с.523-539; автореферат: с.23-27) та мають вагому теоретичну і практичну значущість.

Основні наукові результати *першого розділу* дисертації «Знання, суспільство, порядки: до не тільки соціології знання». який складається із трьох підрозділів (с.30-174), загалом демонструють конструктивні зусилля автора розкрити зміст головних напрямків соціологічного теоретизування стосовно проблематики знаннєвої конституції соціального в концептуальній площині категоріального трикутника «знання – соціальне - порядок». Важливо підкреслити, що саме виокремлення такої концептуальної площини здійснено автором вперше. Це дало змогу дисертанту змістовно охарактеризувати біовітальні, соціально-антропологічні та соціокультурні детермінанти пізнавальної активності людей як чинників їх функціональної автономності (свободи), їх соціальної ідентифікації та смислової основи організації певного соціального порядку їх колективного життя. Вагомим науковим здобутком є розкриття у дисертації коекзистенціальної сутності знання як «універсуму суджень, що робить сумісну дію практично можливою», а також його конститутивної ролі з позицій спеціалізованого дослідження міжсуб'єктних взаємодій певних співфабрикантів знання - інтерналізованого Другого та деперсоніфікованого Третього як «роз'єднаних Інших», діяльність яких спричинює певний суспільний розкол на Своїх та Чужих (с.72-140). Слід також підкреслити, що цілком оригінальним є також тлумачення автором знання як інструменту забезпечення «невипадковості сумісної дії людей», як об'єктивної передумови соціального та формування певних режимів відтворення соціального порядку (с. 141-174).

Наукові результати *другого розділу* дисертації «Комунікація, знання, свідомість» (с. 175-303) та *третього розділу* праці «Хронотроп порядків знання» (с.304-415) слід оцінювати як конструктивне вирішення автором завдань аналізу феноменальної специфіки комунікації в процесах виробництва знаково-символічних та інформаційних форм знання на основі запропонованої у дисертації нової концептуально-категоріальної аргументації: 1) специфічних способів їх легітимації у суспільній свідомості та структурах влади, а також 2) дії спеціалізованих механізмів просторово-часової фабрикації цих форм знань.

Важливо зазначити, що введення автором у науковий обіг поняття «хронотроп порядку знання» загалом сприяло інноваційному виокремленню та дослідженню певних інтернальних та екстернальних «осей впорядкування знань», зокрема таких, як вісь одиничності та загальності; вісь насилля і ненасильства; вісь природного і штучного; вісь реального і віртуального; вісь індивідуального і комунітарного; вісь раціонального і ірраціонального; вісь емоційного та емоційно нейтрального. Саме така змістовна ідентифікація осей впорядкування знань слугує для О.С. Голікова важливою когнітивною підставою оригінальної інтерпретації «порядку соціального» як конкретного способу економії (зусиль, ресурсів, часу, уваги) за рахунок непередбачувальності або передбачувальності соціальними суб'єктами минулого, теперішнього, майбутнього, свого власного або чужого місця в структурі конкретного соціуму.

У *четвертому розділі* дисертації «Емпірика та прагматика знання в порядках соціального» (с. 416-522) автором здійснена цілком конструктивна спроба емпіричної верифікації розробленої соціологічної концепції знаннєвої конституції соціального. У дисертації узагальнюються результати емпіричних досліджень посвякденних знань мешканців м. Харкова стосовно: 1) особливостей визначення ними знаннєвих смислових елементів культури споживання; 2) їх реакції на отримане знання відомого та невідомого; 3) міри їх обізнаності з соціальною дією існуючих правових норм; 4) зацікавленості безпосередньо контактувати з конкретними сегментами правової системи. Слід підкреслити, що вагомим науковим результатом даного розділу дисертації є здійснена автором концептуалізація категорії знаннєвого протоколу, зміст якої, як доводить О.С.Голіков, має різноманітні операціональні визначення. Самі протоколи у дисертації по суті характеризуються як упорядковані та режимні способи регуляторного відтворення засвоєних суб'єктами знань через певну комунікативну систему атомарних та узагальнених суджень.

Найважливіші концептуальні положення, висновки та одержані нові наукові результати дисертації мають належне наукове обґрунтування та відзначаються високим рівнем наукової достовірності.

Дискусійні положення та зауваження. Поряд з позитивними рисами, дисертація О.С.Голікова містить певні дискусійні положення та упущення, які автору доцільно було б усунути в ході подальшої наукової розробки складної теми.

1. У назві теми дисертації, яка є виразом предметної специфіки дисертаційної праці, автор використовує категорію «фабрикація». Однак незрозуміло, чому дисертант уникає використання цієї категорії при формулюванні предмету та наукової проблеми дослідження?

2. Певного уточнення потребує формулювання наукової проблеми. Вочевидь, варто звернути увагу, що у дисертації зміст наукової проблеми визначається в проектній площині - тобто, як пізнавальне стратегічне завдання розробки нової «соціологічної концепції знанневих засад, структури та вимірів соціального». Проте виникає питання: яку гносеологічну суперечність розв'язує та долає дана концепція? Звісно, що певна відповідь на дане питання можна отримати, аналізуючи зміст мети дисертації. Окрім того, у тексті дисертації автор також надає важливе пояснення: «Нашою метою було проаналізувати соціальне не так лінійно, як це робилося досі. Врешті решт, спроби поглибити погляд на соціальне робилися і раніше, однак і досі залишилися в соціології артефакти веберівського погляду на соціальне як на продукт суб'єктивного врахування об'єктивності» (с.533-534). У тексті автореферату по суті дається змістовне пояснення стосовно генералізуючого характеру розробленої концепції, яка у певному тематичному вимірі долає гносеологічні суперечності мультипарадигмальної фрагментарності сучасного соціологічного знання. Зокрема, стверджується, що «наведені основні положення авторської концепції місця та ролі знання в конституюванні соціального розроблені на основі узагальнення теоретичних підходів та результатів емпіричних досліджень» (автореферат, с 23).

3. У дисертації автору було б доцільним більше уваги приділити аналізу феномену ідеологічної оформленості знань, внаслідок чого самі знання стають важливими компонентами маніпулятивних соціальних технологій та

конститутивними елементами фейкових новин та повідомлень, особливо у кіберпросторі. Окрім того, важливо враховувати, що в постіндустріальних суспільствах наукові знання функціонують як безпосередня виробнича сила, як культурний капітал, котрий по відношенню до реалій повсякденного життя людей по суті є чинником соціальної ексклюзії. Вочевидь, що наукові знання як стимул розвитку технологій штучного інтелекту провокують появу ідеологізованих сурогатних буденних знань, які приховують деструктивні наслідки зникнення багатьох професій та робочих місць.

4. Незважаючи на те, що у дисертації використана значна кількість наукових джерел, автору було б також доцільним проаналізувати у якості об'єкта можливої наукової критики окремі дискусійні положення спеціалізованих монографічних досліджень, які за своїм змістом, на наш погляд, мають безпосереднє відношення до теми дисертації і які відсутні у списку використаних джерел. Це, зокрема: Габермас Ю. Техніка і наука як ідеологія; Дарендорф Р. У пошуках нового устрою; Бехман Г. Сучасне суспільство: суспільство ризику, інформаційне суспільство, суспільство знань; Качанов Ю. Епістемологія соціальної науки.

5. При викладі у авторефераті основного змісту роботи (с.13-23) дисертанту варто було б також здійснити більш чітку ідентифікацію та диференціацію джерельної бази дисертації в аспекті конкретного визначення позицій вчених, які підтримує автор, як і того, з якими точками зору він полемізує і які позиції він критикує. Вочевидь, це б сприяло кращому розумінню авторського внеску в розробку наукової проблеми.

Представлені нами зауваження носять характер побажань і не знижують наукову значущість одержаних дисертантом нових наукових результатів в межах розробленої авторської концепції.

Значущість дослідження для науки і практики, шляхи використання результатів. Результати проведеного О.С.Голіковим дослідження відзначаються теоретичною та практичною значущістю, вони відзначаються значним пізнавальним потенціалом при рішенні актуальних завдань концептуального розвитку сучасної соціологічної теорії в аспектах розробки спеціалізованого

категоріального апарату для досліджень широкого спектру знанневих процесів та та з'ясування особливостей процесів конституювання соціального знанневими інструментами. Матеріал дисертації вже був використаний автором у якості концептуальної основи при науковій розробці трьох держбюджетних тем та може бути використаним у якості інформаційного джерела при розробці оновлених навчальних нормативних на курсів «Соціологія глобалізації» « Соціологія XXI століття», «Новітні соціологічні теорії», «Ненадійність життя в глобальному суспільстві» для студентів соціологічних спеціальностей.

Повнота викладу основних результатів дисертації. Зміст дисертації повністю відображений у 48 наукових публікаціях, з яких 1 - одноосібна монографія, розділи у 2-х колективних монографіях; 22 наукові статті у провідних фахових виданнях, 7 з яких опубліковані у наукових журналах, включених до міжнародних наукометричних баз; 17 тез доповідей на наукових конференціях.

Загальні висновки. Автореферат дисертації відповідає вимогам МОН України, а його зміст ідентичний основним положенням дисертаційного дослідження. Дисертаційна робота О.С.Голікова є завершеним і самостійно виконаним дослідженням, яке проведене на високому науково-теоретичному та науково-методичному рівні. Оформлення дисертаційної роботи відповідає встановленим вимогам МОН України. Текст дисертації написано професійною соціологічною мовою. Одержані результати дисертаційного дослідження відзначаються високим ступенем наукової достовірності та виразним інноваційним змістом. Дисертація цілком відповідає профілю та паспорту спеціальності 22.00.01, зокрема, п.2 - вивчення постулатів та інших вихідних тверджень стосовно соціального життя суспільства, поведінки людей та способів їх взаємодії; п.4 - вивчення загальносоціального і власне соціологічного понятійно-категоріального апарату.

Вважаю, що дисертація відповідає існуючим вимогам до докторських дисертацій (пп. 9,10,12.13) «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня.2013 р.

№567. Саме тому є достатні підстави для підсумкового висновку, що Олександр Сергійович Голюков, як автор дисертаційної праці «Фабрикація порядку. Знання в конституюванні соціального», заслуговує на присудження наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 –теорія та історія соціології.

Офіційний опонент, завідувач кафедри теорії та історії соціології факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор соціологічних наук, професор

Судаков Володимир Іванович

14 травня 2019 р.

Підпис Судакова В.І. підтверджую:

